

10. Листи Ф. Жилка, Б. Кобилянського та У. Єдлінської до І. Панькевича / Упоряд. Зузана Ганудель. *Ivan Paňkevič a otázky spisovného jazyka. Štúdie a materiály*. Prešov, 2002. С. 150–167.
11. *Сталін Й.* Марксизм і питання мовознавства. *Мовознавство. Наукові записки*. 1951. Т. IX. С. 3–27.
12. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині дев'ятнадцятого століття (1900–1940): Стан і статус. Б. м., 1987. 298 с.
13. *Шевельов Ю.* Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови. *Записки НТШ*. 1961. Т. CLXIX. С. 252–264.
14. *Шевчук Гр.* Одна чи дві українські мови. *Рідне слово*. 1946. Ч. 3–4. С. 78–85.
15. *Шерех Ю.* Галичина у формуванні нової української літературної мови. Мюнхен, 1949. 94 с.

СКОРОЧЕННЯ

1. GSAC — George Y. Shevelov Archival Collection (Columbia University. Rare Book and Manuscript Library). Correspondence with Individuals, 1950–2001. Box 15. Folder 15: Unidentified [Жилко Ф., 1967–1970].

Дмитро Костусяк

аспірант кафедри української мови та лінгводидактики;
Волинський національний університет імені Лесі Українки
dimakostusiak@gmail.com

АТРИБУТИВНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ З ПОСЕСИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

У сучасній лінгвістичній парадигмі синтаксичну своєрідність волинсько-поліського діалектного простору схарактеризовано переважно в аспекті безприменникового та применниково-відмінкового керування з акцентом на невідповідність його формальної репрезентації унормованим літературним формам. У цьому контексті доречно згадати насамперед праці волинських науковців, зокрема Г. Л. Аркушина [Аркушин 2016], Ю. В. Грицевича [Грицевич 2022] та ін. Натомість атрибутивно марковані синтаксичні одиниці з посесивним значенням досліджені фрагментарно, що й визначає актуальність порушеного питання.

Апелюючи до запропонованої В. О. Горпиничем дефініції поняття *присвійність* (*посесивність*) як універсальної поняттєвої категорійної величини з узагальненим значенням належності предмета особі, у маркуванні чого беруть

участь синтаксичні, лексичні та морфологічні (дієслова, займенники, іменники, прикметники) засоби [Горпинич, 2004, с. 112], зазначимо, що зпоміж указаних частиномовних класів стосунк до атрибутивної сфери виявляють присвійні займенники та прикметники, а також синтаксично транспоновані відмінкові форми іменників і співвідносних із ними займенників. У першому випадку йдеться про узгоджені означення, у другому — про поєднані зв'язком керування та водночас позбавлені спеціалізованих формальних маркерів неузгоджені атрибутивні одиниці. Обидва різновиди ад'єктивно оформлених другорядних членів речення представлені в діалектному зв'язному мовленні жителів Волинського Полісся.

Центр морфологічного вияву атрибутів становлять присвійні займенники *мій* і *наш* як кореляти особових форм відповідно *я* та *ми*. Їхнє домінування пояснюємо специфікою тексту, що зазвичай репрезентує розповідь від першої особи. У досліджуваному матеріалі аналізовані члени речення, поєднуючись з опорним субстантивом, перебувають не тільки перед ним, а й у постпозиції, реалізуючи явище інверсії. Пор.: / *ко|л'ес' мо|йа баба* ро|с|ка|зу|вал|а / *шо* бу|ла при|к|рас|на по|го|да / [Аркушин 2010, с. 28] і // *а: бра|ти|ха мо|йа* вз|а|ла / *к'і|й|аку і* *ви|ход|ит'* до|*й|ей|і* / [Аркушин 2010, с. 102]. Як відомо, однією з особливостей посесивно маркованих ад'єктивів є їхнє узгодження в роді, числі й відмінку переважно з підметом чи керованим членом речення: *а* *в|же мо|йа* *ма|те* *р'і|д'н|а* / *ка|зала* / *ди|т|ено* / *ни|е* *ро|бе* *так* / [Аркушин 2010, с. 84]; / *му|йа* *ма|ти* *пу|ст|и|ела* / *шо* *то* / *в* *те* // *в* *пу|ни|д'і|лок* *все* // [Аркушин 2010, с. 280]. Укладена картотека засвідчує, що почасти діалектоносії порушують таку закономірність. Зокрема, у висловленні / *а* *ма|ти мо|йе* *по|ш|ла* до *ни|в'і|стки|е* [Аркушин 2010, с. 28] займенник *мо|йе* має флексійний показник середнього роду.

У волинсько-поліських говірках аналізований атрибут у називному відмінку чоловічого роду представлений варіантами *миї*, *миї*, *муї*, що функціонують і в непрямих відмінкових формах, наприклад: / *ну* *с|лу|хай* *то* *то* *ка|зав* д'ід^м *миї* / *шо* *так* *бу|ло* в *на|шо|му* *си|л'і* *ту|та* / [Аркушин 2010, с. 298]; / *ми|ї* *ба|т'ко* *ка|зав* *шо* *сал|дати* *ко|л'ис'* *слу|жи|ли|е* / *д|ва|цит'* *п'і|ет'* *ро|к'і|ї* // [Аркушин 2010, с. 50]; / *а* *му|ї* *бра|т* *кри|чит'* / *х|ло|п|ц'і!* / *во|на* *ни* *в|м'і|е* *п|ла|вати!* / [Аркушин 2010, с. 304]; / *в'ін* *бу|в* *ни* *в|ел'ми* *ба|гати|ї* / *а|ли* *т|ро|шк'і* *за|можний* *бу|в* // *при|в'із* до *мо|го* *ба|т'ка* *с'і|чку* *р'і|зати* / [Аркушин 2010, с. 50]. Значеннєві характеристики опорного слова безпосередньо впливають на ступінь вияву посесивної ознаки.

Корпус фактичного матеріалу дає змогу стверджувати, що займенник *мій* перебуває в підпорядкуванні двох різновидів субстантивів — на позначення неістот та істот, переважно осіб. У першому випадку семантика присвійності чіткіша, адже йдеться про безпосередню належність чогось оповідачеві: // *вин* *ка|же* *йа* *та|ко* *йак* *з|л'анув* / *а* *в|же* *д|ума|йу* *му|йа* *су|к'і|рка* / [Аркушин 2010, с. 412]; *три|майу* *ха|з|а|їство* / *син* *об|ро|б|л|а|йе* *го|род* *миї* // [Аркушин 2010, с. 122]. Натомість підпорядкування іменнику — номінації істоти слугує передумовою часткової нівеляції посесивності, оскільки в такому разі акцент припадає

на стосунок до об'єкта повідомлення, із яким оповідач безпосередньо чи опосередковано пов'язаний родинними стосунками: // о / о / та|к'єї |бат'ко мій був ота|к'єї |добрий / [Аркушин 2010, с. 256]; / мій брат був с'ї|рожа / з'вавс'а и мій ч'ол-ови'к с'ї|рожа з'вавс'а // [Аркушин 2010, с. 158]. Аналізуючи функційні особливості займенника мій, І. Г. Матвіяс цілком умотивовано констатує, що вказана мовна одиниця «може вживатися при іменнику-особі для підкреслення того, що саме ця особа в певний момент є предметом обговорення. Тут займенник служить засобом вираження кваліфікаційного ставлення мовця чи автора до відповідної особи» [Сучасна 1969, с. 270].

В усній комунікації поліщуки активно вживають посесивно маркований атрибут наш, родові та числові форми якого подібно до схарактеризованого попередю займенника мій також не завжди виявляють ознаки морфологічного узгодження, пор.: / в |нашо'му си|л'ї с'ват|куйут' в |їїдно в'ремн'а / жи|жок і жиш|чи'єха / і |говори|ли ше |ран'шеї |л'уде ста|р'їши / шо |во|но про|т'їу|нейе // [Аркушин 2010, с. 54]; / була |нашому си|л'ї та|ка ше з|начит' с'тори|я // [Аркушин 2010, с. 60] і // |але та|ка була |наш'її х'іс|тори|я // [Аркушин 2010, с. 48]. Специфіку вжитого в множині ад'єктива вияскравлює наявність не тільки повної стягненої, а й повної нестягненої форми, пор.: [Третя жінка:] / |жи'єжєйке / а |то та|ко / по|с'їл'с'кому // то |наш'ї ба|би'є / |наши на |їх |ка|жжут' / |ж'їжєйкє'є н'їш|ли // [Аркушин 2010, с. 56]; // в|же ти|н'їро |тил'ко |жи'єто та|ко в |к|ружичку пус|таў|ат' / а |наш'ї бат'ке то сно|пока // [Аркушин 2010, с. 56] і // в|же ти|н'їро |тил'ко |жи'єто та|ко в |а |хлопци / а |хлопци хо|вали |наш'її тий|во // н'р'єтк'ї / вс'а хо|вали / [Аркушин 2010, с. 100]; а |с|периду було при... / ст|роїка дири|їяна // |але |тоже була |дуже хоро|ше обо|рудована // то |так |як' |і |наш'її |церкви // [Аркушин 2010, с. 366]. Використовуючи займенник наш, оповідач ідентифікує себе як особу, котра виявляє спільність із певними людьми за місцем проживання чи іншими ознаками.

У досліджуваних текстах функціонування прийменників твій (тв'її, твій, твей) і ваш кількісно обмежене, що вважаємо специфікою аналізованого матеріалу. На вказані атрибути натрапляємо у висловленнях, які експлікують модельовану оповідачем комунікацію, що відбувалася раніше з його співрозмовником, чи представлену як переказування почутого від інших осіб діалогу: // о / то в'їн |каже / ч'їм тв'її |бат'ко ко|н'а по|га|н'айе? / [Аркушин 2010, с. 198]; [То як — туди йшов, хто хотів?] / н'є! // хто |тико |л'убит' / от тв'її |парубок / мій |парубок / о|то |тико |тийї |майут' н'раво // [Аркушин 2010, с. 254]; / о|то |каже |я на |ц'ої пи|н'ок с'во|го |бат'ка ву|д'ив / а |ти|пер ти ме|не |водиш' на |ц'ої пи|н'ок / а |ти|пер |будиш ста|р'єї / то |тв'єї сиен ти|бе |буде во|дити на |ц'ої пи|н'ок // [Аркушин 2010, с. 280]; / |пише |баба / шо |тво|го шва|тра ни|ма // [Аркушин 2010, с. 152]; // в'їн |каже да|нило |я |хочу с |тв'єйу |жи'єнкоюу |ви'єни'єти'є // [Аркушин 2010, с. 424]; / |ка|жу ска|жи хто ка|зав? / |тво|її |каже под|руги // [Аркушин 2010, с. 430]; // |приби|гає чо|лов'їк з'в'їти / по|су|с'їд'н'її в|же / ої |каже |їд'їте / бо |вашо|го |їванка грим за|бив // [Аркушин 2010, с. 188]; / |на|те то |ваша |дуч|ка на|ва|рила / [Аркушин 2010, с. 408].

У говірковому мовленні діалектоносіїв Західного Полісся реалізація присвійності пов'язана із займенником свій у варіантах чоловічого роду *св'її*, *свїї* і *св'їй*, жіночого — *св'їя*, множини — *сво'її*. Зорієнтованість на семантичний потенціал аналізованого слова дає змогу вказати на його поліфункційність, що полягає у вираженні належності переважно чогось, рідше когось істотам, маркованим будь-яким особовим займенником: / а_в_бат'ка був ма'н'їж^м / *и_сич'карн'а св'їя* *и_ку'н'а / ку'би'ела* // [Аркушин 2010, с. 50]; // *рок'ів шис'т' тор'зуйм ми / то_вже ми св'її то'вар з'наймо* // [Аркушин 2010, с. 72]; // *а_їа тут в_їїх пуш'ла в_св'їю* *хати / ву'ни пу_св'їїм хати* // [Аркушин 2010, с. 48]; // *то'д'ї і_к'ін' свїї* *був* / [Аркушин 2010, с. 188]; *а_те'пер їа дожде'ла до_того* (помах рукою) / *шо їа сво'їїм* *їд'їт'ам рос'казуйу* (підтвердила рухами руки) // *шо: / їд'їтки' / тої с'в'їт по'зич'аний* / [Аркушин 2010, с. 84].

З-поміж займенникових слів, що репрезентують посесивний зміст, особливого коментаря потребують слова *їого*, *її*, *їх*, для яких, на переконання І. Р. Вихованця, «характерна омонімія із родовим відмінком особових займенникових іменників, тобто вираження присвійності не морфологічним способом, а тільки синтаксичною позицією» [Грамматика 2017, с. 300]. Подані теоретичні положення дають змогу констатувати, що займенники окресленого різновиду виконують роль неузгодженого означення. У діалектному зв'язному мовленні жителів Волинського Полісся представлені форми *їого* в чоловічому роді, *їейї* — у жіночому, *їїх* — у множині: *тут в_ковел'ї / їого сист'ра була* [Аркушин 2010, с. 476]; *все ка'зали шо їейї* *бат'ко / тейї* *баби / то не_м'їг вмер'ти /* [Аркушин 2010, с. 108]; // *а_вел'ми рик вод'анїй* *був їїден по'нав / шо в_їїх хатах* *воду ме вил'ївал'їе* / [Аркушин 2010, с. 16].

Корелятом займенника *їїх* є звична в атрибутивній сфері форма *їїхн'її* (*їїхн'а*, *їїхн'е*, *їїхн'ї*) в різних відмінкових виявах: / *мати їїхн'а* *просела мо'їу* *їмаму там помох'ти о'то / їак в_жнї'ва то так / то там* // [Аркушин 2010, с. 470]; // *во'не / там / сво'їу* *мову* *їмали'е / і_во'не: / їїх / нашоїї і їїхн'ойї* *мови* (підтверджує лівою рукою) / *навїт' не_розум'їлі'е о'тут су'с'їд'н'ї* (показала позад себе) *їсела* // [Аркушин 2010, с. 248]; / *вже бат'к'їу не'ма / то си'ни / ше прїїї'ж'али їїхн'ї* // [Аркушин 2010, с. 508]; / *то ме* *воду вил'ївал'їе з_їїхн'їх хат / о* // [Аркушин 2010, с. 16].

Групу виражальних засобів посесивності, що належать до морфологічного центру, формують присвійні прикметники. У говірковому матеріалі натрапляємо на функціонування атрибутивних синтаксичних одиниць цього різновиду, утворених за усталеними дериваційними схемами від іменників загальних назв переважно на позначення людей за родинними стосунками, рідше від антропонімів, пор.: *ц'ої мамин ш'вагер ц'ої пол'ак прудав сво'їу* *їземл'у* (показала головою ліворуч) / *тому / тїї сист'ри* *їмамин'її* // [Аркушин 2010, с. 458]; // *їа прїїїду до_їматерїноїї* *хати* // [Аркушин 2010, с. 80]; *а_їа / і ше* *їратув* *х'лопїц' // а'де во'на? / о'де каже по'л'їзла в_корч* // [Аркушин 2010, с. 106]; / *ї_їкаже тої х'лоп'їц' / їратув* / *бабо вже ни_їбуде во'на ходїти* / [Аркушин 2010, с. 106] і *тиш'їна / тиш'їна / і того'во / і: с'тала хрїс'тити /*

і_одий|шов так / йак до_п|лота до_гу|л'аниного / і_та|ко (плеще) / дав з|нати ш'о одий|шов і_пу|шов // [Аркушин 2010, с. 132].

Як засвідчують подані конструкції, словотвірну роль виконують не тільки внормовані суфікси, а й фонетично модифіковані посткореневі морфеми, зокрема *-ув-*, що вияскравлює специфіку говірок волинсько-поліського ареалу. У називному відмінку чоловічого роду однини присвійні прикметники, як і літературні відповідники, мають коротку форму, натомість у жіночому роді однини та в множині їм притаманний повний стягнений вияв, пор.: // *при|йїхале ду|дому / при|бі|гла т'отка // |йейі т'отка / |материна сист|ра // о / і_|каже / про|бачте ме|ні / бо то_йа так зро|би|ела* / [Аркушин 2010, с. 110].

В аналізованих текстах атрибутивно марковані синтаксичні одиниці представлені також субстантивами в родовому відмінку. Вони перебувають з опорним словом у підрядному зв'язку керування й виконують роль неузгодженого означення. У цій сфері зазвичай виявляємо іменники на позначення осіб за родинними стосунками чи власні номінації: / *бра|тихи ко|рову с|портила* / [Аркушин 2010, с. 106]; / *а_|йакова сист|ра |каже / а_ку|ди вин?* / [Аркушин 2010, с. 148]. Іноді позицію грамеми родового заступає субстантив у називному відмінку: / *до_не|в'істки^e по|ш|ла / |меншого брат / аш то вж'е д|вери| луп!* / [Аркушин 2010, с. 28].

У мовному просторі діалектоносіїв натрапляємо на висловлення з кількома посесивно маркованими ад'єктивними синтаксичними одиницями. Зокрема, у репліці / *море оц'е ка|ж'у п|роїдите / то за_ц'ім |морем |вашого |сина |хата* / [Аркушин 2010, с. 332] таку функцію виконує займенник *вашого* як узгоджене означення, підпорядковане субстантиву *сина*, що зазнав синтаксичної ад'єктивації й виконує роль неузгодженого означення.

Отже, у волинсько-поліських говірках лексеми з узагальненим значенням присвійності перебувають в атрибутивній сфері, реалізуючи зав'язки узгодження та керування. Перший притаманний більшості присвійних займенників та присвійним прикметникам. Керування характерне для займенникових одиниць *його*, *йейі*, *їх* та іменників у родовому відмінку чи інших відмінкових формах, що хоч і не відповідають літературним нормам, проте увиразнюють мовленнєву специфіку жителів Волинського Полісся.

Перспективу дослідження становить опис темпорально й локативно маркованих семантичних груп узгоджених та неузгоджених означень у комунікативному просторі жителів західнополіського ареалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти). Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 542 с. + 2 електрон. опт. диски (DVD).
2. Аркушин Г. Л. Відбиття синтаксичних особливостей говірок у діалектних словниках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. 2016. Вип. 21. С. 7–10.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Вид-дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
5. Грицевич Ю. В. Синтаксичні особливості західнополіських говірок (на матеріалі фольклорних текстів). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33. Вип. 4. Ч. 1. С. 6–11.
6. *Сучасна українська літературна мова: морфологія* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.